

Qadimdan sug‘orilib kelingan o‘tloqi allyuvial tuproqlar sharoitida sinalgan Mercedes uzum navi va boshqa uzum navlarini xomtok qilish

E.I. Samandarov, dos., *Urganch davlat universiteti, Urganch*
Sh.Abdukarimova, 2-kurs magistr, *Urganch davlat universiteti, Urganch*

Annotasiya. Maqolada mercedes uzum navini Xorazm vohasida yetishtirish tasvirlangan.

Kalit so‘zlar; uzum, xomtak qilish ishlari.

Abstrakt. V stat'e rasskazivaetsya o vozdelivaniy sorta vinograda Mercedes v Xorezmskoy oblasti.

Klyuchevie slova: vinograd, cherenki, navoz rabotaet.

Abstract. The article describes the cultivation of the Mercedes grape variety in the Khorezm region.

Keywords: grapes, cuttings, manure Works.

Xomtok kuzgi va bahorgi tok kesishning davomi hisoblanadi. U tok tupiga kerakli shakl berishga, novdalarni so‘ri va simbag‘azlarga bir tekis joylashtirishga, shuningdek, tupning o‘shishi va rivojlani- shiga, oziqlanishiga, fiziologik jarayonlarning normal kechishiga, to‘pgullarning yaxshi changlanib, meva tugilishiga yordam beradi. Shu- ning uchun xomtok bahor va yozda o‘tkaziladigan muhim va mas‘uliyatli agrotexnika tadbirlardandir. Kuzda va bahorda kesilgan tok tuplari- da qoldirilgan hosil novdalar, asosan xomtok vaqtida aniqlanib tar- biyalanib boriladi. Xomtok qilinganda barg orqali hamda ildizdan keladigan oziq moddalar hosilga, hosilli novdalarning rivojlani- shiga va ularning yaxshi pishishiga sarf bo‘ladi. Xomtok qilingan tok havo, yorug‘lik va issiqlikdan samarali foydalanadi, ayniqsa, zamburug‘ kasalligi (oidium) ga kam chalinadi.

Mo‘l hosil yetishtirish uchun xomtok davrida tupda kerakli miqdorda hosilli va hosilsiz novdalar qoldirilishi lozim. O‘rta Osiyo, jumladan, O‘zbekiston sharoitida o‘stirila-digan tokning xo‘ra- ki hamda kishmishbop navlarida ba‘zan kurtaklarning rivojlanmay qolishi va hosilsiz (erkak) novdalarning ko‘plab paydo bo‘lishi hol- lari uchraydi. Xo‘raki va kishmishbop navlarning hosil tugish qobili- yati vinobop nav- larnikiga nisbatan past bo‘ladi. Xomtok jarayonida hosilsiz, sust o‘sgan, keraksiz novdalar olib tashlanadi. Natijada novdalarning o‘shishi va rivojlanishi jadallashadi, to‘pgul- lar yaxshi changlanadi, novdalarda hosil kurtaklari ko‘plab shakllanadi, kelgusi yili mo‘l hosil uchun zamin yaratiladi.

Xomtok vaqtida novdalarni haddan tashqari ko‘p olib tashlash yaramaydi. Bu tupning yer ustki qismi va ildiz tizimining kuchsizla- nishiga, barg sathining kamayishiga,

o‘simlik yer ustki va yer ostki qismlarining o‘sishi va rivojlanishi o‘rtasidagi mutanosiblikning buzilishiga sabab bo‘ladi.

Xomtok, asosan ikki marta o‘tkazilib, birinchisi «sho‘ra xomtok», ikkinchisi «g‘o‘ra xomtok» deb ataladi. Sho‘ra xomtok aprel oxirlari va may boshlarida tok novdalari sho‘ra chiqarib hosilli va hosilsiz novdalar aniqlanganda o‘tkazi-ladi. Bu davrda yangi yashil novdalar 25- 30 sm.ga yetgan ular dastlabki jingalaklarni chiqargan bo‘ladi. Sho‘ra xomtok ko‘pi bilan 10-15 kun ichida yoki kechi bilan tok gullagunga qadar tugallanishi kerak. Xomtok shu muddatda sifatli qilib bajarilsa, tok mavsum boshidanoq yaxshi rivojlanadi. Aksincha, xomtok kechiktirib yuborilsa tuplar qalinlashib, ular havo, shamoldan yaxshi bahra olmaydi, gullar yaxshi changlanmay ko‘p-chiligi to‘kilib ketadi. Natijada uzum boshlari chochoq bo‘lib, g‘ujumlari maydalashadi.

Uzum navdalarini kesish asosiy agrotexnika tadbirlaridan biri bo‘lib, har yili kamida uch marotaba o‘tkazilishi kerak. Tok o‘tqazilgandan keyingi dastlabki yillarda bir yillik novdalar kesib, muayyan tup uchun qabul qilingan shakl hosil qilinadi, so‘ngra keyingi yillarda, bir yillik novdalarni kesib tashlab va qisqartirib, keraksiz ko‘p yillik shoxlar kesib olib tashlab, bu shakl tok tupining butun hayoti davomida saqlanadi. Keraksiz novdalarni kesib olib tashlash orqali, uzum tanasining yer ustki qismi bilan uning ildiz tizimi o‘rtasida to‘g‘ri nisbat bo‘lishiga erishiladi. Kesishda tok tupida ma‘lum miqdorda kurtak qoldirib, hosil berishi va o‘shish darajasi tartibga solinadi. Tok novdalarini kesish, uni parvarish qilishni, ko‘mish, bog‘lash, homtok qilish, hosildorlikni kamaytirmagan holda uzum tanasining asta-sekin yoshartirish imkonini beradi. Bundan tashqari tok kesish natijasida tananing qutblikka qarshi kurashi, vegetativ va generativ qismlarining o‘shish kuchini tartibga solishiga hamda vegetativ organlari va hosil beruvchi organlarning ma‘lum oraliqda yoyilishi hamda joylashishiga yordam beradi.

Tokdagi qutblilik tupning yuqori qismlarida joylashgan qismlarning kuchli o‘shishga intilishida namoyon bo‘ladi. Tokdagi qutblilikka qarshi kurashning bir qancha: novdalarni kalta kesish, meva novdalarini gorizontol holda bog‘lash yoki ularni yoy holda egish, o‘rinbosar bo‘toqlar hosil qilish va burchak hamda yashirin kurtaklarning rivojlanishini tezlashtirish kabi usullari mavjud.

Toklarda qutblikka qarshi kurashning eng samarali usuli ularni o‘rinbosar bo‘toq qoldirib kesish hisoblanadi. Ular kalta (ikki-uchta kurtakqoldirib) kesiladi va meva novdasidan pastda qoldiriladi hamda ular bilan birga hosil beruvchi madangli zang hosil qilinadi.

Tokning hayotida yoshining uchta asosiy: vegetativ massa to‘planishi, to‘liq hosil berishi va hayot faoliyatining asta-sekin so‘nish davri bor. Shu davrlarga muvofiq ravishda tok kesishning vazifalari ham o‘zgaradi. Masalan, yoshlik davrida tok tupini tashkil qilish

uchun kesiladi, hosil berish davrida yuqori va sifatli hosil olish uchun kesiladi va tabiiy qarish davrida yoshartirish uchun kesiladi.

Ko‘miladigan toklar bir yillik novdalari pishib, ko‘mishdan oldin kuzda kesiladi, ko‘milmaydigan toklar esa erta bahorda shira xarakati bshlanishidan oldin kesiladi.

Biz tajribamizda turli navlarning hosil bershidagi hususiyatlarini, hisobga olib, novdalar kalta, o‘rtacha uzun va uzun kesiladi. Kalta kesishda 7-8, 8-10 tagacha, o‘rtacha kesishda 10-12, 12-14 tagacha, uzun kesishda esa 16-20, 18-24 tagacha kurtakqoldirildi.(1.-jadval)

Kesish uzunligini belgilashda tupdagi ko‘rtaklarning umumiy soni, shuningdek tokdan olinadigan va mo‘ljallangan hosil hisobga olinadi.

Tuplarning kurtak yuki deganda kesishda tup va gektar hisobiga qoldiriladigan ko‘rtaklarning umumiy soni, novda yuki deganda ortiqcha yashil (xom) novdalar olib tashlangandan, keyin tup va gektar hisobiga qoldirilgan novdalarning o‘rtacha soni tushuniladi. Kesish vaqtida ko‘rtaklar va yulib tashlashda meva beradigan novdalar qancha ko‘p qoldirilsa uzumdan shuncha ko‘p hosil olishga katta imkoniyat tug‘iladi.

Tupdagi novdalarni kalta va uzun kesib, tup va gektar hisobiga aniq miqdorda kurtak qoldirish mumkin, ya’ni kalta kesilganda novdalar ko‘p, uzun kesilganda esa kam qoldiriladi. Ammo, bizning sharoitlarda tuplarga katta va yirik o‘lchamlarda shakl berilganda, novdalarni faqat uzun va o‘rtacha kesib bunday yukka erishish mumkin. Faqat o‘rinbosar bo‘toqlargina kalta kesiladi.

1.-jadval

Tok tupining o‘shish kuchiga qarab ko‘z (yuk) qoldirish miqdori

№	Uzum navlari	Tok kuchining o‘shish kuchiga qarab navdada qoldirilgan kurtaklar soni		
		kuchli o‘sovchi	o‘rtacha o‘sovchi	Kuchsiz o‘sovchi
1	Mersedes	16-20	10-12	8-10
2	Djanjal qora	16-20	10-12	8-10
3	Muskat Aleksandrovskiy	16-20	10-12	8-10
4	Mersedes	18-24	12-14	10-12
5	Djanjal qora	18-24	12-14	10-12

6	Muskat Aleksandrovskiy	18-24	12-14	10-12
7.	Mersedes	19-25	13-15	11-12
8.	Djanjal qora	19-24	13-15	11-12
9.	Muskat Aleksandrovskiy	19-24	13-15	11-12

Tekshirishlar va ishlab chiqarish tajribasida shu narsa aniqlandiki, gektaridan

200-300 s dan hosil olish uchun mahalliy xo‘raki hamda kishmish navlarda 400-500 mingtagacha kurtak bo‘lishi zarur.

O‘rinbosar bo‘toqlar ikki-uchta kurtak qoldirib kesiladi, ular tegishli hosil beruvchi madangdan pastda bo‘lishi lozim. Kuchli o‘sadigan navlar va tuplarda ikkita meva novdasiga bitta bo‘toq qoldiriladi. Meva novdasiga, o‘tgan yilgi o‘rinbosar bo‘toqda rivojlangan novdalardan tashqari, o‘tgan yilgi hosil novdalaridan o‘sib chiqqan yangi novda qoldirish mumkin. Zangning yuqorisida joylashgan novdalarni uzun kesish kerak, chunki hosil berib bo‘lganidan keyin ular butunlay kesib tashlanadi.

Zanglar asta-sekin kesib tashlanishi tufayli hosil novdalarini borgan sari tupning asosidan yuqorida qoldirishga to‘g‘ri keladi va shu tariqa ular tupidan oshib ketishi mumkin. Zanglarni hadeb kesib tashlashning oldini olish uchun, ularni vaqti-vaqti bilan yoshartirib turish kerak. Buning uchun tok tupining asosida yangilash novdalarini qoldiriladi, ulardan esa eski zanglar o‘rniga asta-sekin yangilari shakllanadi. Tajribamizda kesish qoidasi Rizamat Musamuhamedov tavsiya qilgan sxema asosida bajarildi.

Tokning yashil qismlari bilan olib boriladigan ishlar tokka bevosita ta’sir ko‘rsatish usuli hisoblanadi. Bu ishlar bahor-yoz vaqtida, hayot faoliyati jadallashgan davrda bajariladi va tupning o‘sishi, oziqlanishi hamda hosil berishga, uning ayrim qismlariga oziq moddalarning taqsimlanishiga va boshqa fiziologik holatlarga ta’sir etib, tartibga soladi.

Toklarni xomtok qilish, qo‘ltiq novdalarni yulib tashlash, chilpish, erta-yozgi chekanka, qo‘ltiq novdalardan qo‘shimcha hosil olish, novdalarni chekanka qilish, barglarni siyraklashtirish tupning yashil qismlari bilan olib boriladigan ishlardir.

Xomtok qilish-ortiqcha yashil novdalarni olib tashlab, qolgan novdalarni rivojlanishi, tupning yaxshi yoritilishi, to‘pgullarning changlanishi va meva tugilishi uchun sharoit yaratishdan iborat (Sh.Temurov, 2002 yil).

Xomtokni novdalar 10-15 sm ga yetganda birinchi xomtokni bajardik, chunki shundagina hosil beradigan va bermaydiganlarini bir-biridan farq qilish mumkin bo‘ladi. Birinchi xomtokni tok gullagunga qadar tugallash kerak. Yashil novdada birinchi jingalakdan yuqorida, odatda, to‘pgul hosil bo‘lmaydi. Shuning uchun, birinchi

jingalak paydo bo‘lib, unda to‘pgul bo‘lmasa, hosilsiz novda bo‘ladi, uni xomtok qilish va olib tashlash mumkin. Xomtokni kechiktirib bo‘lmaydi, uni novdalar hali yumshoqligida va ularga oziq moddalar hali ko‘p sarflanmaganda o‘tkazish lozim.

Tokni pastki qismidan xomtok qila boshlash kerak. Tokning kunda yuqorisidagi yashirin kurtaklardan yoki ildiz tanasidan o‘rib chiqqan yashil novdalarning noqulay joylashganlari va yangi zang o‘stirish yoki tupni yoshartirish uchun keraksiz bo‘lganlari olib tashlanadi. Keyin zangdagi novdalar pastdan yuqoriga tomon tekshirilib, o‘rinbosar bo‘toqlar yoki pasaytirish bo‘toqlari yetishtirish uchun ularning yaxshi joylashganlari qoldiriladi.

Hosil novdalaridan hosilsiz novdalarni olib tashlashda, tupda ular qanchalik ko‘pligi hisobga olish lozim. Tupning ildiz tizimi bilan yer ustki qismlari o‘rtasidagi nisbatni buzmaslik, kelasi yil mo‘l hosilni ta‘minlash va hosildorlikni oshirish uchun ularni ba‘zilarini qoldirish lozim. Hosil novdasidagi ortiqcha yashil novdalar, birinchi navbatda, ko‘k novdalar hosilsiz, kuchsiz, tumtoq o‘sgan, noqulay joylashgan ba‘zi novdalarni olib tashlash hisobiga xomtok qilindi. Hosilli novdalarni odatda siyraklashtirish mumkin emas. O‘rinbosar butoqda ikkita novda qoldiriladi; keraksiz uchinchi-eng patki va tupning ichkari tomoniga qaragani (qarab o‘sayotgani) olib tashlanadi.

Tokni kesish va xomtok qilib, yosh tuplarda tana va zang shakllanadi, hosil beradigan tuplarni esa qo‘shimcha kesib va tupdagi novdalarda ma‘lum miqdorda kurtak qoldirib shakli saqlanadi. Tok noto‘g‘ri kesilsa va xomtok qilinsa, uning hosildorligi pasayib ketadi.

Novdalarni uchini chilpish (N.P.Buzin usulida) gul va tugunlarni to‘kilishini kamaytirish hamda uzum boshlarini rivojlanishini yaxshilash maqsadida tok gullashidan oldin yoki endigina gullaganda yashil novdalarining uchi qo‘lda 1-2 sm chilpib tashlanadi. Buning natijasida novdaning uchi vaqtincha (10-14 kun o‘shidan to‘xtaydi, oziq moddalar esa to‘p gullarga boradi. Buning natijasida to‘pgullar miqdori va mevasining vazni ortadi, hosil 20-22% ga va undan ham ko‘payadi. Lekin, novdalarni chilpish qo‘ltiq novdalarni qiyyos rivojlanishiga sabab bo‘ladi. Shuning uchun albatta ularni hisobga olib, kamaytirish lozim. Xomtok paytida qo‘ltiq novdalardan hosil yetishtirishni F.B.Bashirov, M.G.Seytlin, R.M.Alibekovlar o‘rganib, tavsiya qilganlar. Tok barglarini siyraklashtirish va uni hosildorlikka va boshqa ko‘rsatkichlarga ta‘siri o‘rganildi. Toklar erta bahorda ochilgandan so‘ng, vertikal simbag‘azlarda o‘stirilayotgan bo‘lsa 1-2 chi simlarga «quruq» bog‘lanadi, birinchi va ikkinchi xomtok o‘tqazilgandan keyin esa 3-4 chi simlarga bog‘lanadi. Bog‘lash uchun maxsus iplardan foydalaniladi, ayniqsa o‘simlik tolasidan tayyorlangan iplarni ishlatish maqsadga muvofiq. Novdalar asosan «8» shaklida bog‘lanadi. P.P.Blagonravov ko‘rsatganidek: vertikal, yotiq, gorizontal yoy shaklida, xalqa shaklida bog‘lanadi. Toklarni ikkinchi va uchinchi xomtak qilganda ham tepada keltirib o‘tilgan ko‘rsatmalarga amal

qilish kerak. Keyingi xomtak qilinganda faqat kattalashib ketgan barglar quyosh tushishi va shamol aralab turishi uchun olib tashlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Abdullaev R.M., Aripov A.I., Nabiev U.Ya. “Suv tanqisligi sharoitida meva-uzumdan yuqori hosil olishda suvni tejash texnologiyasi ” (Tavsiyanoma) Toshkent-2011
2. Buzin N.L., Pelyax M.A. “Vinogradstvo Uzbekistana” Toshkent. 1956
3. Mirzaev M., Temurov Sh. “Mevachilik va uzumchilik” Toshkent. 1977
4. Mirzaev M.M., Sobirov M.Q. “O‘zbekistonda tokchilik” Toshkent- 1979
5. Tursunov T., Temurov Sh. “Sho‘r yerlarda tok o‘stirish” Toshkent. 1972
6. Temurov Sh. Uzumchilik. T. 2002 yil, lotin yozuvida 2005 y.
7. Tursunov T., Temurov Sh. Sho‘r yerlarda tok o‘stirish. Toshkent, 1972
8. Ribakov A., Gobrach I. va boshqalar. “O‘zbekiston uzumchiligi” Toshkent-1969

